

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**Paolo Segneri (1624–1694) és magyarországi
recepciója**

Száraz Orsolya

Témavezetők: Dr. Bitskey István
Dr. Pete László

DEBRECENI EGYETEM

Irodalomtudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2010.

I. Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

Jelen értekezés Paolo Segneri (1624–1694) XVIII. századi magyarországi hatását mutatja be, melynek érvényesülését három területen vizsgálja. Az olasz jezsuita missziós módszere a század elején a Jézus Társaság osztrák provinciájában is bevezetésre került. Prédikációi jelen voltak a korabeli könyvtárakban és példaként szolgáltak a barokk hitszónoklatot leváltani akaró törekvések számára. Művei részét alkották a főpapi, a plébánosi és a szerzetesi könyvállományoknak és Magyarországon is kiadásra kerültek. Mindezekkel a magyar szakirodalom eddig csupán érintőlegesen foglalkozott. Kutatásaink kiindulópontját mégis ezek a tanulmányok jelentették, amennyiben úgy sejtették, hogy Paolo Segneri XVIII. századi magyarországi hatása korántsem elhanyagolható.

A téma összetettségéből adódóan az értekezés többféle tudományterülettel és kutatási iránnyal mutat kapcsolódási pontokat. Az olasz-magyar kapcsolattörténet egy részterületének feldolgozását adja egy olyan századra vonatkozóan, mely eddig viszonylag kevesebb figyelmet kapott. Kapcsolódik a rendtörténeti kutatásokhoz, amennyiben a jezsuita rend magyarországi történetéhez szolgál új adalékokkal. A XVI–XVII. századot vizsgáló magyar missziótörténeti és egyháztörténeti kutatásokat folytatja a XVIII. századra vonatkozóan. A vizsgált korszakban Magyarországon fellelhető könyvanyag rekonstrukcióját célul kitűző könyvtörténeti munkákhoz adatgyűjtésével járul hozzá.

Az értekezés mindezen túlmenően Segnerit és a XVII. századi Itáliát középpontjába állító olasz kutatásokhoz is csatlakozni kíván. Hosszú ideig e témával és korról csak igen kevesen és gyakran prekoncepciók befolyása alatt foglalkoztak. A '90-es évektől azonban egyre több olyan írás született, mely a XVII. század egyháztörténeti (Pozzi, Orlandi, Mezzadri), retorikatörténeti (Giombi, Battistini), irodalomtörténeti (Raimondi, Conrieri) szempontú vizsgálatára vállalkozott, valamint olyan, az olasz irodalomtörténet-íráson hagyományosan kívül eső kérdéseknek is figyelmet szentelt, mint az egyházi műfajok (Ardissino, Bolzoni). Az olasz kutatás előtt – e téren felmutatott eredményei mellett is – még számos feladat áll. Jelen értekezés ezek elvégzésében is részt kíván vállalni.

II. Az alkalmazott módszerek vázolósa

II. 1. Az értekezés a téma összetettsége miatt az alkalmazott módszerek tekintetében nem egységes. A hatástörténet bemutatása több tudomány megközelítéseinek, módszereinek és eredményeinek felhasználásával történik.

Mivel a magyar szakirodalom számára Paolo Segneri neve kevésbé ismert, indokoltnak látszott az olasz Segneri-kutatás történetének áttekintése. Erre az értekezés további fejezeteinek megállapításai szempontjából is szükség volt, hiszen ily módon is világossá vált, melyek azok a területek, amelyeken az értekezés új eredményeket mutat fel. Ugyanezen célból a fejezet a magyar nyelven vagy a magyarországi hatástörténetet vizsgáló írásokat is számba veszi.

A Segneri-kép jelentősebb változásait először az olasz irodalom- és prédikációtörténetben követi végig a XVIII. századtól kezdve napjainkig. Ehhez azokat a szerzőket hívja segítségül, akik az adott korszak Segneri-kritikájának jellemző megfogalmazását adták, vagy új és lényeges elemmel gazdagították azt. A fejezet a vélemények ismertetésén túl arra is törekszik, hogy mögöttük motivációkat keressen. E téren három tényező kiemelt hatását regisztrálja:

1. Segneri a Jézus Társaságához tartozott. A szerzők jezsuitákhoz való személyes és egy-egy időszak általános viszonyulása befolyásolta az életmű megítélését.
2. A barokk korszakban élt, mely terminust az olasz kutatás hosszú ideig szinte kizárólag negatív jelentésekkel ruházta fel.
3. Műveit olyan egyházi műfajokban alkotta meg, melyek egyháztörténeti és teológiatörténeti vizsgálatok érdeklődésére számot tarthattak, de jóval kevesebb irodalomtörténetire.

Az újkori népmissziókkal foglalkozó olasz történeti kutatások korabeli forrásokra támaszkodva alapos elemzés tárgyává tették a Segneri által kidolgozott missziós módszert, azonban a segneriánus missziók itáliai történetét áttekintő munka nem készült. A témában eddig egyetlen magyar tanulmány született, ez a *Missio Segneriana* hazai kezdeteit levéltári dokumentumok alapján dolgozza fel.

Az első fejezet a kutatás eddigi eredményeit, valamint elvégzendő feladatait is láthatóvá teszi. Előbbiek beépülnek az értekezésbe, amely utóbbiak részbeni elvégzésére vállalkozik.

II. 2. A második fejezet első része egy Magyarországon mindeddig kevésbé vizsgált, de hatása miatt egyháztörténeti szempontból igen fontos jelenség, az újkori népmissziók elindításának okait, funkcióját és módszereit szakirodalmi munkák alapján ismerteti, majd hazai (Országos Széchényi Könyvtár és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára) és római levéltári (Archivum Romanum Societatis Iesu) források alapján beszéli el az olasz jezsuita missziós módszerének osztrák provinciabeli történetét. Többségében önreprezentációs funkciót is betöltő jezsuita forrásokról lévén szó, emlékeztet rá, hogy az azokban közölt adatok kritikával kezelendők, s jövőbeli feladatként újabb, a Társasághoz nem kötődő dokumentumok felkutatását fogalmazza meg.

A segneriánus missziók történetét kronológiai sorrendben mondja el a módszer megjelenésétől kezdve egészen a jezsuita rend feloszlataáig terjedő időszakra vonatkozóan. A fejezet elsősorban leíró jellegű, ugyanakkor a *Missio Segneriana* történetében bekövetkező változások okaira is megpróbál magyarázatot találni. A népmisszió összetettsége kínálta interdisziplináris szemléletmód alkalmazhatóságát igyekszik kihasználni. A levéltári anyag mellett a népmissziókhoz kötődő korabeli nyomtatványok segítségével tovább árnyalja a jezsuita évkönyvek alapján kirajzolódó történetet, valamint a misszionáriusok ilyen irányú írói tevékenységével is számol.

II. 3. A harmadik fejezetben a prédikáció- és retorikatörténeti jelleg dominál. Az olasz irodalomtörténetben elsősorban hitszónokként számon tartott Paolo Segneri műveiben nem történik utalás arra, hogy milyen retorikák alakították prédikációszerkesztési gyakorlatát, ezért a fejezet olyan instrukciókat és tanításokat mutat be, melyek hatással lehettek rá. A kiválasztott szövegek közé a tridenti dekrétumok, generálisi körlevelek és két jezsuita szerző (Reggio, Mazarini) egyházi retorikája került. Mivel Segnerit a szakirodalom gyakran két másik rendtársával, Sforza Pallavicinóval és Daniello Bartolival XVII. századi jezsuita triásként emlegeti, kettejük műveinek Segnerire gyakorolt lehetséges hatásának szövegbeli lenyomatait is kutatja a fejezet.

A második rész Segneri három prédikációs kötetét (*Quaresimale, Panegirici sacri, Prediche dette nel Palazzo Apostolico*) vizsgálja, melyekben elsősorban a prédikatori hivatásra reflektáló megnyilvánulásokat keres. Részletesebben elemzi a Segneri főművének tartott nagybőjti szentbeszédet. A prédikátor Segneri XVIII. századi magyarországi hatását Kaprinai István hitszónoklat-tankönyvében mutatja meg, a

prédikációk XIX. századi felhasználási lehetőségére a magyar fordítások és az azokról készített recenziók által hívja fel a figyelmet.

II. 4. A negyedik fejezet könyv- és könyvtártörténeti kutatások eredménye. Első része részletesen ismerteti a Segneri-művek magyarországi kiadástörténetét. Ehhez bibliográfiákat és könyvtörténeti kiadványokat, valamint a hazai könyvtárakban jelenleg is fellelhető Segneri-köteteket hívja segítségül.

A fejezet második része az olasz jezsuita írásainak jelenlétét és elterjedtségét a XVIII. századi Magyarországon háromféle forrás alapján mutatja be. Az egyházmegyei és az érseki könyvtári katalógusok (Eger, Esztergom, Győr, Kalocsa, Pécs, Székesfehérvár, Szombathely, Vác) kötetei a felsőpapsághoz; az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárában található kéziratos könyvjegyzékek a feloszlatott szerzetesrendekhez; a *canonica visitatio*k alkalmával készült, később nyomtatásban megjelent könyvlisták az alsópapsághoz köthetők. Mivel ezek a használók három csoportját jelölik ki, lehetőség nyílik arra, hogy a Segneri-recepció egyes kérdéseit az egyházi hierarchia különböző szintjeihez kapcsolva tárgyaljuk.

III. Az eredmények tézisszerű felsorolása

Paolo Segneri hatástörténetének komplex és adatokkal alátámasztott vizsgálata lehetővé tette, hogy az értekezés a XVIII. századi Magyarország számos egyháztörténeti, mentalitástörténeti és irodalomtörténeti kérdéséhez járuljon hozzá. Eredményeit a következőkben fejezetek szerinti felosztásában tekintjük át.

1. fejezet

Alapos historiográfiai összefoglalást ad a témában végzett olasz kutatásokról és a magyarországi hatástörténeti vizsgálatok eddigi eredményeiről. Ezzel a Segneri-kutatás mindeddig adós volt. Megfogalmazza, mi volt az a három tényező, mely szerepet játszott abban, hogy Segneri a legtöbb figyelmet az egyháztörténet részéről kapta, s az olasz irodalomtörténetben perifériára szorult. Az eddig elvégzett és a jövőbeli kutatások koordináta-rendszerében kijelöli az értekezés helyét.

2. fejezet

Bemutatja a jezsuita rend osztrák provinciájában működő segneriánus missziókat század eleji bevezetésüktől kezdve egészen a rend feloszlataáig. Ennek során rávilágít a missziós munka területeit és intenzitását érintő változások lehetséges okaira. A segneriánus missziók század közepétől megfigyelhető számbeli csökkenésére és katolikus területeken való állandósulására három lehetséges okot jelöl meg. 1) Az olasz módszer az osztrák provinciában, vegyes felekezeti viszonyok között került alkalmazásra. Itt gyakran nemcsak azt várták el tőle, hogy megerősítse és formálja a katolikusok vallásos identitását, hanem azt is, hogy hatására a más vallásúak katolizáljanak. Ezt a funkciót legtöbbször nem tudta betölteni. 2) A század közepétől egyre erőteljesebben éreztették hatásukat a reformkatolicizmus eszméi, melyek a barokk missziós módszer használatának ellenében hatottak. 3) Míg a barokk korban az egyház a nép felé képi és teátrális eszközökkel, rítusokkal közelített, addig a XVIII. század közepétől a szóhoz kötött kultúráközvetítés került előtérbe, médiumváltás következett be (James Van Horn Melton). Ez a missziós stratégiában úgy jelentkezett, hogy a látványra és a szertartásokra koncentráló segneriánus missziót felváltotta a hitoktatást, azaz a verbális kommunikációt preferáló katekétikai. A fejezet ezeken túlmenően adatokkal bizonyítja, hogy – időbeli és térbeli elterjedtségük miatt – a népmissziók hatása a népi vallásosságra, az egyházmegyei papság lelkipásztori munkájára és az állam és egyház közötti viszonyra jóval nagyobb volt, mint azt korábban feltételezni lehetett. Mindezt olyan római levéltári források alapján teszi, melyekkel eddig a hazai kutatás nemigen számolt. A *Missio Segneriana*

magyarországi történetét egy eddig ismeretlen kézirattal gazdagítja (Országos Széchényi Könyvtár, Quart. Lat. 2579), valamint olyan nyomtatott kiadványokra hívja fel a figyelmet, melyek a missziók segítségével népi használók nagy tömegeit érték el, s feltételezhetően vallási életük formálóivá is váltak.

3. fejezet

Olyan instrukciókat, retorikai kézikönyveket és műveket tekint át, melyek alakítói lehetnek Segneri prédikációszerkesztési gyakorlatának. Erre olasz részről sem történt még kísérlet. Segneri hitszónoki szerepről vallott véleményét több művének vizsgálata alapján mutatja be. Részletesebben foglalkozik prédikációs köteteivel. Megállapításait filológiailag megalapozottan fogalmazza meg, visszavisz a Segneri-szövegekig, s ezzel is hozzájárul az olasz kutatáshoz, amelynek egyik hiányossága éppen az, hogy legfeljebb egy-két Segneri-műre korlátozza elemzéseit. Az értekezés hozzászól Segneri olasz prédikációtörténetben betöltött helyének kérdéséhez is, mely máig vitatott. A fejezet első részében idézett teoretikusok (Reggio, Mazarini, Pallavicino) munkáikban mindannyian a *res* és a *verba* összeegyeztetésére törekedtek, és szembehelyezkedtek a látszatot, a pompát kedvelő prédikációs modorral, mely a század végére uralkodóvá vált. Mindhárom említett szerző meg volt róla győződve, hogy az a prédikáció, mely kizárólag az érzelemkeltésben, vagy a gyönyörködtetésben leli meg célját nem alkalmas arra, hogy a hallgatóság akaratát a jóra irányítsa. Nem zárták ki sem egyik, sem másik eszközeinek alkalmazását, azonban azok mértékkel való, kiegyensúlyozott használatát támogatták. Vizsgálataink alapján megállapítható, hogy Segneri ezeket az elveket követte a gyakorlatban, s ennek alapján joggal sorolhatjuk őt a mérsékelt barokk képviselői közé. A prédikációs kötetei azt mutatják, hogy a *docere*, a *delectare* és a *movere* feladatait egymástól elválaszthatatlannak és harmonikus egységben látta, s éppen emiatt válhatott kora legkiemelkedőbb hitszónokává, az „egyházi ékesszólás fejedelmévé”. A Segneri-kritika által is sokat magasztalt prédikátori erényeit az értekezésben közölt idézetek hivatottak illusztrálni.

4. fejezet

A Magyarországon megjelent Segneri-művek kiadási dátumai igen egyértelműen mutatják, hogy az olasz jezsuita írásai az első, 1697-es kiadástól kezdve egészen a XVIII. század végéig folyamatosan jelen voltak a hazai könyvkiadásban. A kiadásra kiválasztott könyvek között a papi feladatokkal foglalkozó, gyakorlati szemléletű munkák szerepelnek nagyobb számban, melyek az újjászerveződő magyar egyház számára hasznos segédkönyvek lehetnek. A Segnerinek tulajdonított lelkigyakorlatos könyvek iránti igény meglétét erősíti az a tény, hogy ezek magyar nyelven is hozzáférhetőkké váltak. Szembetűnő ugyanakkor a kiadott

prédikációk kis száma. Három prédikációs kötetből csupán egy jelent meg hazánkban, az is – a többi kiadáshoz képest – igen későn, a XIX. század végén. A teológiai, apologetikai munkák hiánya érthetőbb, Segneri olyan teológiai kérdésekkel foglalkozott (kvietizmus, probabilizmus), amelyek nem voltak relevánsak a XVIII. századi Magyarországon, ezért azok kevésbé tarthattak számot az olvasók érdeklődésére. Művei – főleg latin nyelvű kiadásokban – a vizsgált XVIII. századi katolikus könyvtárak mindegyikében nagy számban voltak jelen. Ezek az adatok annyiban módosítják a Segneri-befogadástörténetet, hogy nyilvánvalóvá teszik, hogy az olasz jezsuita nagybőjti prédikációi és a prédikátorok számára is igen hasznos *Il Cristiano istruito* is ismertek voltak hazánkban, bár nem volt magyarországi kiadásuk. A könyvhasználók három vizsgált csoportja (felsőpapság, szerzetesek, alsópapság) és a Segneri-művek közötti kapcsolat a következő összefüggést mutatja: a felsőpapságtól a szerzeteseken át az alsópapság felé haladva a forrásokban található művek száma fokozatosan csökken, és végül 4–5 kiadványra szűkül le. Az olasz jezsuita népszerűsége a XIX. században megfogyatkozott, azonban a századvégi magyar kiadások megléte, valamint a könyvtári állományokban található, főleg német nyelvű XIX. századi kötetek arra utalnak, hogy még mindig számot tarthatott az egyháziak figyelmére.

Az értekezés Paolo Segneri magyarországi hatástörténetére vonatkozóan számos kérdést tisztázott és újakat is felvetett. Ezek megoldása a kutatás jövőbeli feladatai közé tartozik.

IV. Az értekezés tárgyában megjelent publikációk

Tanulmányok

1. *Savonarola hatása Botticelli és Michelangelo művészetére = A Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programjának I. Konferenciája, Tanulmányok*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003, 214–218.
2. „A jó festmény nem egyéb, mint Isten tökéletességének visszfénye...” *Savonarola hatása Botticelli és Michelangelo művészetére = Italianistica Debreceniensis XI.*, Debrecen, 2004, 33–59.
3. *Paolo Segneri, a nagyböjti prédikátor = Juvenilia I. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája*, szerk. KOVÁCS Zoltán és SZIRÁK Péter, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006, 238–248.
4. *Devóció, retorika, katolikus identitástudat. Paolo Segneri magyarországi recepciója = Humanizmus, religio, identitástudat: Tanulmányok a kora újkori Magyarország művelődéstörténetéről*, összeáll. BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás (Studia Litteraria XLV.), Debrecen, DEENK Kossuth Egyetemi Kiadója, 2007, 242–251.
5. *Paolo Segneri művei Magyarországon*, Magyar Könyvszemle 2008/2., 123–140.
6. *La Missio Segneriana nella Provincia Austriaca della Compagnia di Gesù, 1714–1730 = Dal testo alla rete. Atti e documenti del convegno internazionale per dottorandi*, Budapest, 22–24 aprile 2010, organizzato dall’Atelier ITADOKT, Università degli Studi Eötvös Loránd, Budapest, a cura di Endre SZKÁROSI e József NAGY, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Olasz Nyelv és Irodalom Tanszék – ITADOKT Műhely, Budapest, 2010, 162–171. (megjelenés alatt)
7. *La fortuna delle opere di Paolo Segneri in Ungheria = Cultura e letteratura in Italia e Ungheria (secc. XV–XVIII)*, a cura di István BITSKEY, Amedeo DI FRANCESCO, Orsolya SZÁRAZ, Alessandria, Edizioni dell’Orso, 2010 (Ister, 3). (megjelenés alatt)

Kötetszerkesztés és fordítás

1. Tibor KLANICZAY, *Alle origini del movimento accademico ungherese*, a cura e traduzione di Amedeo DI FRANCESCO, Judit PAPP, Orsolya SZÁRAZ, Alessandria, Edizioni dell’Orso, 2010 (Ister, 1).
2. *Cultura e letteratura in Italia e Ungheria (secc. XV–XVIII)*, a cura di István BITSKEY, Amedeo DI FRANCESCO, Orsolya SZÁRAZ, Alessandria, Edizioni dell’Orso, 2010 (Ister, 3). (megjelenés alatt)

Recenziók

1. *Összeesküvés-elméletek* = Klió, 2004/1., 97–99. [Nicola DEL CORNO, *La setta e i complotti. Un'ossessione reazionaria nell'Italia del Risorgimento* = Belfagor, LVII, 2002-márzo, 157–176.]
2. *Annuario, Studi e documenti italo-ungheresi*, Accademia d'Ungheria in Roma, Istituto Storico «Fraknói», Università degli Studi di Szeged, Dipartimento di Italianistica, szerkesztette: Pál József. Róma-Szeged, 2005, 220 lap = Debreceni Szemle, 2006/4., 581–583.
3. *Dal és politika Olaszország történelmében* = Klió, 2007/1., 35–39. [Stefano PIVATO, *Bella ciao. Canto e politica nella storia d'Italia*, Laterza, Roma-Bari, 2005. 361 o.]
4. *A kultúra közös élvezete. (Florio Banfi: Magyar emlékek Itáliában)* = Hitel, 2007/5., 126–128. [Florio BANFI, *Magyar emlékek Itáliában*, Szegedi Tudományegyetem Olasz Tanszék, 2005, 380 o.]
5. *Megbocsátás – Gondolatok, gyakorlatok és rituálék az 1500-as és 1600-as években* = Klió, 2008/3, 63–67. [Ottavia NICCOLI, *Perdonare. Idee, pratiche, rituali in Italia tra Cinquecento e Seicento*, Laterza, Roma-Bari, 2007, 238 o.]